

હાથ પાસણું હીંચાળે છે તેજ હાથ જમણ પર સાચાન્ય ચલાવે છે.
મિ. સરોજની માઈકુ.

સોળ લાખની સાડી.

પ્રકાશક

હા. માણેકલાલ રેલીયા ચેન્ડ કો.

ટે. કાશીપુર ટંકજાળ આગળ અમદાવાદ.

લેખક

ગિરધરલાલ માણુજી ઠક્કર

અમદાવાદ

સંવત ૧૯૭૬-આવૃત્તિ ૧ બી-પ્રત ૧૦૦૦

કિંમત ત્રણ આના.

વૈષ્ણુરાઈ ઉપર આવેલા વિ "નરવર" પ્રીતીશ પ્રેસમાં
શીલ્પી તારણદાસ બોદીવાળાએ છાપી-અમદાવાદ

વંદેમાતરમ્.

આજે લાંબા સમયથી વખણાતા હમારી કું. માં બનતા સ્વદેશી સામુને હમારો પ્રિય દેશમાન્વેનાએ જે ઉત્તેજન આપ્યું છે તે બદલ હમો તેના કણ્ણી છીએ અને તેનો ઉત્સાહ ડોકો અને સહાનુભૂતીથી હમો આ સમયે ખીજી નથી ડીઝાઇન; અને ઉપર આ ઇનામ ઠહાડવાને બાગ્યશાળી નિવડયા છીએ, હમોને પૂર્ણ આશા છે કે જેવી રીતે પહેલી ડીઝાઇનને અમારા સ્વદેશી ભાઇબોએ પ્રેમથી વધારી છે તેવીજ રીતે આ નવી ડીઝાઇનો અને અમારી રંક બેઠને પણ વધારો લેશો એવી સંપૂર્ણ આશા છે.

હવે પછીના ત્રણ માસ સુધીના તમામ સામુઓના બાકસમાં એળા સ્થાપની સાડી રસીક નોવલની ભેટ તપાસી લેશો.

ત્રણ ગોટી બોકશની કીમતના ખાસ ભાવો.

(૧)	વીશ્વમોહીની સામુ	૧-૦-૦
(૨)	ચંદનનો સામુ	૦-૧૨-૦
(૩)	હીનાનો સામુ	૦-૧૦-૦
(૪)	ગુલાબનો સામુ (ઉમદા કુડુંબોને વાપર મા લાયક)	૦-૮-૦
(૫)	કડવી બદામનો સામુ (ખસ લુખસ માટે અકસીર)	૦-૭-૦
(૬)	કપુરનો સામુ	૦-૬-૦
(૭)	નારંગીનો સામુ (શાખીને માટે)	૦-૬-૦

માણેકલાલ દેલીયા એન્ડ કું.

કે. કાળુપુર રક્ષાળ-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૭૩૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સ્તોત્રનામની સ્તીત્ર

વિષય ૬-૩

સોળ સાબની સાડી.

પ્રકાશક
ડા. માણેકલાલ રેલીયા એન્ડ કો.
ટે. કાળુપુર ટંકશાળ આગળ
અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૬-૭૭ પ્રત ૧૦૦૦

કિંમત મધ્ય આના.

ધનામી છુક વાંચો

સેવકના બે બોલ.

મમા માસમાં સેવક તરફથી લખાયેલી પાંચ લખતું પોલક નામની પુસ્તક અમદાવાદનો ઉદાર પ્રજાએ હાથે હાથ જીપાડી લીધી. અને ત્યાર બાદ સોળ લખની સાદો નામની આ બીજી પુસ્તક સેવક તરફથી સાદર થાય છે.

કદાચ ગુર્જરના કવિઓ પ્રશ્ન કરશે કે, આવા નમાલા લેખકો આવાં નામો છાપીને આવી પુસ્તક કાં બહાર પાડતાં હશે? તેઓને જણાવીશ કે અમદાવાદની છેલ્લી સાહિત્ય પરિષદના એક ભાષણમાં કર્મવીર મહાત્મા ગાંધી ગુર્જરના વિદ્વાનોને ઉદ્દેશી બે.લ્યા હતા કે, હવે કાદમ્બરીના જમાનો નથી તો ગુર્જરના વિદ્વાનોએ ખેડૂત વિદ્વાનોએ ખેડૂત અને સાધારણ મજૂર સમજે તેવું પવિત્ર સાહિત્ય લખવું જોઈએ. તે પ્રમાણે ગુર્જરના વિદ્વાનો અમલ કરશે તો અમારા જેવા નમાલા લેખકો આપોઆપ દબાઈ જશે.

આવી પુસ્તક લખવાના વિચારો હૃદયમાં ધણા દિવસોથી રૂપ્યા કરતા હતા, પણ હિન્દના કપાળે લખાયેલી ગરિબીમાં હું પણ સપડાયેલો હોઈ અમલમાં મુકવાનું કઠિન હતું. તે સ્વદેશી સામ્ય બનાવવાના કામમાં પ્રખ્યાત માણેકલાલ રેલીયાની કુંઠ તરફથી પોતાના ખર્ચે અને ખાત મશત મળે એવી યોજનાથી આ પુસ્તક બહાર પાડી તે બદલ તે કુંઠ નો તથા બાઈ માણેકલાલના પિતા અને મહારા પ્રિય સ્નેહી બાઈ રણુછોડદાસનો જીવર પૂર્વક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તક લખાતી વખતે હર વખત જોઈ તેમાં યોગ્ય ફેરફાર સચવનાર મહારા એક ધરેલાંમી બન્ધુ બાઈ મોહમ્મદસદિક અબ્દુલ-કાદરનો પણ જીવરપૂર્વક આભાર માનું છું.

વાંચક બન્ધુ-ભાઈઓ આ પુસ્તકમાં હંસવૃત્તિ રાખી સેવકને જીલચુકના માટે ક્ષમા આપશો.

બીમ અગિયારસ.
અમદાવાદ.

હું છું સેવક,
ગિરવરલાલ ભાણુજી ઠક્કર.

સોળ લાખની સાડી.

“જો, તું મહારા માટે નાહક દુઃખ સહન કરે છે. મહારાં લગ્ન તહારી સાથે જખરદસ્તીથી થયાં છે. મહેં વિવશ થઇ બધું કર્યું છે. તો હવે ચાલ બ્રાહ્મોત્તમાજમાં જઇ આપણે એક બીજાથી અલગ થઇ જઇએ, જેથી તું આ દારણ દુઃખમાથી મુક્ત થઇ જઇશ અને સ્વતંત્રતા પુર્વક બીજું લગ્ન પણ કરી શકીશ. ઉક, વાર ન લગાડ, મહેને હવે આ ઘરમાં ક્ષણભર રહેવું ગમતું નથી.” સરોજની ત્હેનો કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં ચૂપ થઇને બેસી રહી.

શ્યામકાન્તે ફરી કહ્યું.—“તું મહારી વાત જ્યારે નથી માનતી તો હવે હું ત્હેનો જીભેદાર નથી. વાર બ્રાહ્મોત્તમાજ નિયમથી હું વિવાહ બન્ધનથી અલગ થાઉં છું. તું પણ સ્વતંત્ર છો. મહારી પાછળ તહારો સર્વ નાશ ન કરતાં બીજું લગ્ન કરી લેજો. બસ, હું જાઉં છું. હવે આપણે બન્નેનો ભેટો થવો અસંભવિત છે. એમ કહી શ્યામ કાન્તે ચોતાનો ટ્રંક ખોલ્યો, સોનાની ઘડીયાળ અને અછોડો કહાડી સાવકા બાઇને આપ્યાં એક કિંમતી કાઉન્ટેન પેન મિત્રને બેજન્ટ કરી, સાણુ, અરિસો, તેલો અને રૂમાલો બાળકોને વહેંચી દીધાં. કપડાં નોકરોને આપ્યા, જૂના પૂરાણા ખત્રોને બાળા દઈ એક પુત્ર પિતાને લખી ઉન્મતના માફક નહાસવાની તૈયારી કરતો હતો એવામાં સરોજની ઉભી થઇ અને પતિ પાસે જઈ ત્હેની હાથ પકડીને બોલી, “હૃદયેશ્વર મહેને કામા કરશે. આજ મુખી આપના સ્હામે કદિ એક

શબ્દ પણ બોલી નહોતી પણ જ્યારે આજ આપ છેક છેલ્લેજ પ્રાટકે બેસો છો ત્યારે કંઈક કહેવાની હિમ્મત ધરું છું. જ્યારે આપની લગ્ન કરવાની ઇચ્છાજ નહોતી ત્યારે હજારો માણસોના વચ્ચે એક ગરિબ અબળાનો હાથ કાં પકડ્યો ? ”

શ્યામકાન્ત:—“ શું તું નથી જાણતી કે કોઈ માણસ જગત-જસ્તીથી આપણા મ્હોંમાં મુસલમાનના ધરતું અનાજ ખોસાડે તો શું તેથી આપણે મુસલમાન બની જઈએ ? કદિ નહિ ! મ્હારું લગ્ન ત્હારા સાથે તેવીજ રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં મ્હારો કોઈ પણ દોષ નથી. ”

એમ કહી શ્યામકાન્ત, સરોજનીને રડતીક કળતી મૂકી નદી તરફ રવાના થઈ ગયો. નદિપર જઈને બૂલમાં પોતાનાં હાથમાં રહી ગયેલી સુવર્ણ મુદ્રિકા અને જનોઈ બાંધેલો ચાવીઓનો હુમખો આ બન્નેનું કાંઠે ફેંકી દઈ—“ પરમાત્મનું હું મ્હારો આત્મા ત્હારે શરણે સોંપું છું. ” કહી ધડામ દઈ પાણીમાં કૂદી પડ્યો.

પરમાનંદદાસ ભાવનગરના વતની હતા પણ ધંધાને અંગે તેઓ લાંબા સમયથી અમદાવાદમાં વસ્યા હતા. ત્હેની રંગની સારી દુકાન હતી. યુરોપની મહાન લડાઈ શરી નીકળવાથી અને રંગના ભાવો ચડી જવાથી ખાંચ પૈસા પેદા તો કર્યા, પણ જીવું કરજ અને બહોળો વરો હોઈ તે કમાણી આટલામાં લુલુના માફક થઈ પડી. છતાં બહારનો ડોળ દમામ ઓછો ન હતો. વળી જૂની સ્ત્રી શ્યામકાન્તને ચાર વરસનો મૂકી સ્વર્ગે સીધાવી હતી. ત્યાર બાદ ખીજી સ્ત્રી કરી હતી ત્હેને લગભગ ખાંચ છ સંતતો થયા હતાં. જેમ જેમ ઘામ જશે ગયો તેમ તેમ માથે કરજ વધતું

ગયું. આખરે જે કોઈ માલદાર સગો મળી જાય તો દૂધતો નોકા કિનારે આવે એમ ધારી ભપકો વધારીને જાગ બીછાવા માંડી. આખરે રાજકોટના વતની મી. દીનમણીશંકર કે જેઓ એક અહ-રથ હતા. હેને સરોજની નામની એકની એક લાડલી પુત્રી અને એક પુત્ર હતાં. દેવગેએ આ બન્ને અચાનક એક દિવસ કાઢિયાવાડમાંથી આવતી ટ્રેનમાં ભેગા થયા. વાતો કરતાં બાલ બચ્ચા સખંધે વાત નીકળી. પરમાનંદદાસે પોતાના વડીલ પુત્ર સ્વામીદાસનાં વખાણ કરવાની ખામીજ ન રાખી આખરે દીનમણીશંકરે મુંબઈથી વળતાં અમદાવાદ આવતાં કમુલ રાખ્યું.

દિવસ જતાં વાર લાગતી નથી આઠ દિવસ વીતી ગયા દીનમણીશંકર આજે અમદાવાદ ઉતર્યા. પરમાનંદદાસે પાછલા આઠ દિવસમાં કરજ કરીને ઘરનો એવો તો ભપકો વધારી દીધો હતો કે જેતાં દીનમણીશંકરની દાદ ગણી ગઈ છેકરે શું બણે છે ? અને વય કેટલી છે ? એ પુછતા ઉત્તર મળ્યો કે હજી તો વય એમણીશ વર્ષનું છે, એક. એ માં છે શરીરે મજબુત છે અને એકંદરે મુરતિયામાં જેટલા સારા મુણો હોવા જોઈએ તે બધાં છે છતાં હાલ તેનો સખંધ કરવાનો ધરાદો નથી. જ્યારે ખી. એ થશે ત્યારે વાત !

આ બાળુ દીનમણીશંકરની પુત્રી સરોજનીનું વય લગભગ ચૌદ વર્ષનું થવા આવ્યું હતું ઘરમાં દેવી કાલુબર નિદ્રા કે આરામ લેવા હેતાં નહોતાં. તે તો કહેતાં હતાં કે,—“ બસ આઠથી નવ વર્ષ-માન પુત્રીનું લગ્ન થઈ જવું જોઈએ. ત્યાર બાદ જે ઘરમાં રાખી-એ તો રી રી નહિના અધિકારી થઈએ, દીનમણીશંકર

(૪)

હવે જોમ અને તેમ જલ્દીથી આ કાર્ય પતાવી દેવા ધ્વનિતા હતા. પણ તેવું થોડા ઠેકાણું મળે તોજ કરવું. પરમાત્મા આજ ધ્વનિ પૂરી કરે તેમ જણાયું, છેલ્લે પરમાનંદદાસ પાસે મિલકત કેટલી છે તે જોવા ઇચ્છા થઈ, રહાંજે પરમાનંદદાસે માગી વિકટોરિયામાં બેસાડી ગામમાં ફરવા લાઇ ગયા. ઘણાં ખરાં સારાં મકાનો અને એક સુંદર બગીચો વિગેરે પોતાનાં છે કહીને બતાવી દીધાં. આખરે દીનમણીશંકર લટુ બની ગયા.

રાત્રે પરમાનંદદાસની આનાકાની હોવા છતાં વેવીશાળ નક્કી થયું.

હવે આમાં વાસ્તવિક ખિના જૂદી હતી, મુરતિયો ઉમ્મરવર્ષ સત્તરનો હતો અને ઘણી બહાદુરીની (!) સાથે આજે ત્રણ વખત મેટ્રીકમાં પાછો પડ્યો હતો. તબિયત માસના ત્રીશે દિવસ વેધ હકિમ પાસે તપાસાતીજ હતી અને હાલ પણ અમદાવાદનું પાણી માફક ન હોવાથી ડોક્ટરે પુના ખાતે રહેવાની સલાહ આપી હતી.

(૨)

સ્વામકાન્ત અને સરોજનીનાં લગ્ન થઈ ચૂક્યાં. પરમાનંદદાસે મોટા સગા પાસેથી પુત્રને પહેરામણીમાં હળરો રૂપિયા મળશે એમ ધારી માથે બીજું કરજ કરી છુટ્ટે હાથે હળરો રૂપિયા ખરચી નાખ્યા હતાં. હવે સરોજની રાજકોટથી અમદાવાદ સાસરાને ઘેર આવી. પરમાનંદદાસને આશા હતી કે ઓછામાં ઓછા બે પાંચ હળર રૂપિયા પહેરામણીમાં આપશે અને સ્વામકાન્તને સો સવાસો રૂપિયા અલખાસના અંગે મળશે એટલે બેરો પાર! પણ તે આખત હવામાં ઉડી ગઈ ! લગ્ન થયાં બે માસ વીતી ગયા પહેરામણીમાં

(૫)

હજાર જે હજાર આપ્યા અને પછી ન તો કંઈ રકમ કે ન તો કાંઈ સહાનુભુતિનો એક પત્ર ! આ બાળુ સ્યામકાન્ત પુનાથી પત્ર ઉપર પત્ર લખતો હતો કે, મહેને ખરચી મોકલો. હવે પરમાનંદદાસના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તહેજે ચોખ્ખું લખી દીધું કે, બાઈ ! હવે મહારી પાસે એક પાછ પણુ તમારા માટે નથી. મહારી આશા કરશે નહિ અને જે તમારે બણવું હોય તો તમારા સસરાને પત્ર લખી બંદોબસ્ત કરશે.

સ્યામકાન્ત એક સ્વતંત્ર વિચારનો યુવક હતો, પુનામાં જન્મ તેણે બ્રાહ્મસમાજની દિક્ષા લીધી હતી, પિતાનો આવો વિચાર જોઈ તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે સસરાની સહાયતા વડે અભ્યાસ આગળ વધારવાની વિરૂદ્ધ હતો. તેના પાસે માગણી કરવાના કરતાં મરવાનું વિશેષ પસંદ કરતો હતો, તે પુનાથી તુર્ત ઘેર આવ્યો આવ્યો. ઘરમાં પણ રાત્રિ દિવસ કંકાસ થવા લાગ્યો. સ્યામકાન્તની દાઝ વડુ પર નીકળવા લાગી. દીનમણીશંકરે સસરાજનીની સાથે મોકલેલી દાસીને પણ વિદાય કરી દેવામાં આવી. પરમાનંદદાસના માથે વધી ગયેલા કરજથી અને લેણદારોને હરબડી આપવા પડતા જુદા વાયદાઓથી કંટાળી ગયા હતા. મગજ વારંવાર ઉકે-રાઈ જતું હતું. એથી રાત્રે થોડો થોડો વાઘન પણ લેતા હતા.

આ બાળુ સ્યામકાન્તની સાવકી માતા ચંડીકાનો અવતાર હતી. ડગલે ડગલે સ્યામકાન્ત અને સસરાજનીનું અપમાન કર્યા કરતી હતી. વખતે વખતે એ અગ્નિ એટલો તો બહારી જતો હતો કે મહેની જવાળા પાંચ પાંડોશીઓને હથેરાન કરતી હતી. આજે સહવારમાંથીજ ઘરમાં કંકાસની હોળી સળગી હતી; સ્યામકાન્ત અને

તેના પિતા ઉપર દિવાનખાનામાં બેઠા હતા, સ્થામકાન્ત બારી પાસે ચટાઈપર પુસ્તક વાંચતો હતો. પીતા ખુરશીપર લમણે હાથ ઢધ ઉંઠા નિશ્વાસો નાખતા હતા, એટલામાં નીચે કંકાસનો અગ્નિ કુંધવાયો અને તેનો ધુમાડો ઉપર આવ્યો. હવે પરમાનંદદાસનો પીતો હાથ ન રહ્યો તેણે એ સર્વ ગુરસો વચનોના પ્રહારવડે સ્થામકાન્તપર કહાડ્યો. સ્થામકાન્તના હૃદયમાં પિતાના એક એક શબ્દો બાણના માદક ભોંકાયા, આખરે ત્યાંથી ઉડી નીચે પોતાના ખંડમાં જ્યાં સરોજની પહીકણુ હરણીની માંરક બેઠી હતી ત્યાં આવ્યો અને ત્યાં શું બન્યું એ ગતઃપ્રકરણમાં આપણે વાંચી ચુક્યા છીએ.

કાલે ચાર વાગ્યાથી સ્થામકાન્તનો પતો નથી. પીતાના પત્રમાં લખી ગયો હતો કે, હું આપઘાત કરીશ. ક્યાં અને કેમ ? તેનું કંઈ ઠેકાણું નહોતું તેનો એક ખાસ મિત્ર અને ન્હાનો ભાઈ ચારે તરફ શોધી વળ્યા પણ પતો લાગ્યો નહિ. છેવટે એક ધર્મશાળામાંથી ખબર મળી કે, તેના જેવો એક છોકરો સાબરમતી તરફ દોડ્યો જતો હતો. સૌ ત્યાં ગયા. વર્ષાશુભ હતી. નદી પાણીથી ઉભરાઈ રહી હતી. કીનારેના કાઢવમાં એક કપડું પડ્યું હતું. સૌએ ત્યાં તપાસ કરી તો જનોઈએ બાંધેલો ચાવીઓનો ઝુમખો અને ખમીશ મળી આવ્યાં, માછીઓને બોલાવી શોધ કરાવી તો ચોડે દૂરના ઝાંખરામાંથી લપટાયેલું ઘોતીયું મળ્યું પણ લાશનો પતો લાગ્યો નહિ. આખરે સૌ ઘેર આવ્યા અને નિશ્ચય થયું કે સ્થામકાન્તે આપઘાત કર્યો.

સરોજની બેઠી બેઠી વિચાર કરી રહી છે કે, મહે એવો શું અપરાધ કર્યો કે પ્રાણનાથે મહારા ત્યાગ કરી મહેને સ્વતંત્ર કરી.

(૭)

મહને પુનઃલગ્ન કરવાની આજ્ઞા તો આપી, પણ હું તો હવે વિધવા થઈ ગઈ; શું વિધવાનાં પુનઃલગ્ન થઈ શકે ? મહારા શિવાય ખીજી પણ અનેક વિધવાઓ છે તહેજે તો ખીજું કંઈ કર્યું નથી. ઇત્યાદિ વિચારો કરતી કરતી સુધ ગઈ સ્વપ્નમાં જીએ છે તો સ્કામે ચમરાજ ઉભા છે અને તહેને કહી રહ્યા છે કે, “ પુત્રી તું હિન્દુ વિધવા છે, તહારાં પુનઃલગ્ન થાય નહિ, તું રંગીન સાડી ન પહેર, બાલ કપાવી નાંખ, અને સન્યાસી બનીને તહાજી જીવન વ્યતિત કર; આદિ જે વાર્તા દિનભર ધરડી ડાશીઓના પાસેથી સાંભળતી હતી તે તેજે સ્વપ્નામાં જોયું અને તેવુંજ કર્યું.

(૩)

સરોજનીની પ્રાણપ્રિય સખી જ્યોત્સના આજે રાજકોટથી અમદાવાદ ખાસ મળવાને આવી છે, પણ હવે તે રાજકોટ વાળી સરોજની નથી રહી, શિરપર રેશમ જેવા કાળા ભમ્મર બાંધે નથી. હાથમાં હીરાની બંગડીઓ, આંગળીમાં અંગુઠી અને ગળામાં મોતીનો હાર નથી. સેન્ટ અત્તરથી તર બતર થયેલી પીરોજી સાડી ના બદલે ફાટી ટુટી સત્તર થીંગડા વાળી સફેદ સાડી પહેરી છે. હવે દાસીઓની પાસે કામ કરાવવાને બદલે પોતાનેજ સહવારના ચાર વાગે ઉઠવું પડે છે. ઉઠતાની સાથે ધરતું ઝાડુ ઝપડુ કહાડી ઠંડે પાણીએ નહાઈને રસોડામાં રસોઈ કરવી પડે છે એટલી વખતે પાંચ સાત ચીજો તૈયાર કરવી પડે છે તેમાં જો સહજ કાલસા વધારે વપરાયા અગર શાક દાળ ખાઈ મીઠું થયું તો પછી જોઈ જ્યો મળ ! બે વાગે સૌ જમી પરવાર્યા પછી એકું જીકું જમે છે

એટલામાં ત્રણ વાગે છે ત્યાં સરોજની તૈયારીઓ થાય છે લગ્ન પરવારતાં શરૂ થાય છે. રાત્રે કલાક બે કલાક થાકી પડ્યાં નિદ્રા લેતાં કે પાછી યુગ્મો શરૂ થાય છે જરા ઉઠતાં લાગી કે રાંડ ખુડપગી, કમનશીય, અને અભાગણીના શબ્દો પૂજા (!) આટલુંએ સહન કરતાં આંખમાંથી આંસુતો પડાવ નહિ. એટલે એ બધી રીસ બે ત્રણ દિવસ બૂખી રહીને કહાડે શરીર સ્કાકને કાંટા જેવું બની ગયું છે પિતાને પત્ર લખી પોત દુઃખો જણાવવાની બાધા લીધી છે કારણ કે પ્રભુએ પોતાપર બેલા દુઃખો પોતેજ ઉપાડવા તે દુઃખો માખાપોને જણાવી વહેના આનંદમય જીવનમાં ખલલ શા માટે પાડવું ? છતાંએ દીવસ મન હાથ ન રહેતાં સહજ ધસારો લખી નાંખે છે. અને પત્રનો જવાબ જો સાસુ સસરાના કે નણુંદના હાથમાં આવ્યો સહાજે નવના તેર ! આથી પત્ર લખવાનુંએ તદ્દન માંડી વાળ્યું બિચારા માતા પિતાને ક્યાંથી ખબર હોય કે પુત્રીની આ દશા છે

સરોજની લાંબે દિવસે આજે બાલ્યપણની પ્રાણપ્રિય સા જ્યોત્સનાને સરોજની મળી હૃદય સરસી આંખો બંને સખી પ્રથમ તો ધુસકે ધુસકે રડી. બાદ કુશળ સમાચાર તો કાંઈ પૂછનાજ નહોતા. સરોજનીની આ દશા જ્યોત્સનાથી સહન ન થઈ આજે જોની સાસુને મળી સરોજનીને રાજકોટ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે સંતોડી જવાનો આગ્રહ કર્યો, પણ લગ્ન જેવા હૃદયના દિવસો રાંડી રાંડ હોય એ અપશુકન ગણાય. ”

તેનાં આંસુ એ દિવસે પડે, વર કન્યાને વિધવાઈ થાય એમ કહીને ના પાડી, જ્યોત્સના નીરાશ થઈને રાજકોટ ગઈ, સરોજની

નીનાબાપ પાસે ત્હેની પુત્રીને પડતાં દુઃખોની રડીને વાત કરી. તુર્તજ દિનમણી જ્યેષ્ઠ પુત્રને અમદાવાદ રવાના કર્યો. ત્યાંથી તુર્તજ સરોજનીને તેડી આવ્યો આવ્યો. રાજકોટ આવ્યા પછી સરોજની અમદાવાદનું નામ જૂલી ગઈ એટલુંજ નહિ પણ એ નામ યાદ આવતાં ત્હેનાં ફવાર્યા ખડાં થઈ જતાં હતાં.

સરોજની પિતાને ઘેર આવ્યા પછી હવે દરરોજ સન્ધ્યા સમયે રોજનીના માટે જ્ઞાનસો અને કોડીયાઓમાં દીવેલ પૂરી હાથ કાળા કરવા પડતા નથી. પણ તેને બદલે પલંગપર સૂતાં સૂતાં માત્ર એક બટન દબાવતાંની સાથેજ આખું દિવાનખાનું ઝગમગી ઉઠે છે. અમદાવાદમાં દિનભરની થાકી પાકી લોલા રાત્રે એ વાગે સૂવા પામતી હતી તે પણ વખતે કોઈ નહાનું બાળક ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠતું અગર ચાંચડ માંકડ દરકડા તો તુર્તજ દિવે લઈ તેની સારવાર કરવી પડતી. તે ઠેકાણે આજે જરા હુકમ કરતા એ દાસીઓ કેમ બા શું કામ છે ? કહીને હાથ જોડી હાજર થતી. પાસેનું એક બટન દબાવતાં ઉપરથી વિજળીનો પંખો ફરફર અવાજ કરતો ટેબલપર હલકી ચીજોને ઉડાડવા લાગતો.

સરોજની હવે શણગારે નથી સજતી, તેલ અને કુલેલ નથી વાપરતી, ઘરેણાં ગાંઠાનો ત્યાગ કર્યો છે અને ખોરાક તો તદ્દન સાદો જ લે છે. વ્રત ઉપવાસ કાયમ કરે છે, એશથી નથી રહેતી પણ આરામ તો અવશ્ય છેજ. સાઈ સુશોભિત સુધરેલી હખતું દિવાનખાનું છે, નીચેના ભાગમાં ઠાકુરમંદીર છે, પાછળ બગીચો છે અને બગીચાં પાસેજ પવિત્ર નદી કલકલ નાદે વહ્યા કરે છે, ત્હેના પર દિનમણીશ કરે ખાસ પોતાનાં ઘરનાં માણસો અને ગ્રામજીવોએ

માટેજ એક ધાટ બંધાવ્યો છે, તે સર્વ હાલ સરોજનીને સોંપ્યું છે. સરોજની અને બે દાશીઓ આમ કાનમાં રહે છે. નીચેના ભાગમાં એક હાથની સાળ ગોઠવી છે, નવરાસના ટાઢમે સરોજની આ સાળપર ખેસી સારી સારી સાડીઓ વણે છે, અને પોતાના જેવી વીધવા અને ગરિબ બહેનોને હમ્મેશા સાડી મોકલતી રહે છે, સાંજના ટાઢમે પાંચ વૃદ્ધ યુવા પાડોશજીને એકત્ર કરી ભાગવત રામાયણ વાંચે છે કેાઢ વાતનો તોટો નથી, તકલીફ નથી સર્વ રીતે આરામ છે છતાં એક વાત હરબડી હૃદયને લાગ્યા કરે છે તે શું ? માત્ર પતિ વિરોગ ! પતિ પ્રેમ !

આ તરફ અમદાવાદ ખાતે પરમાનંદદાસને રંગવી હુદાનમાં ખોટ ગઢ ધરમાં કંકાસ વધવા લાગ્યો. ન્હાનો પુત્ર રતીલાલ આ સર્વ દુર્દશા જોઈ શક્યો નહિ, અને છેલ્લે તે પણ અમદાવાદ છોડીને મુંબઈ ચાલ્યો ગયો. પણ બાબીના પર તહેને પૂર્ણ પ્રીતિ હતી. તેની દુર્દશા જોઈને હમ્મેશાં તહેનું હૃદય બળ્યા કરતું હતું, વખતે વખતે રાજકોટ જઈ આવતો, જ્યારે તે રાજકોટ આવતો ત્યારે સરોજની એકાન્તમાં તહેની પાસે ખેસતી અને તેથી તહેને આનંદ પણ થતો. દિલ ખોલીને વાત કરતી. કદી કદી ખડખડાટ કરીને હસી પણ દેતી. એક દિવસ કે અઠવાડીયું મીનીટના જેવું લાગતું, રતીલાલની સુંદર છબી સોનેરી ફ્રેમમાં મઢાવી પોતાના દિવાનખાનામાં રાખી હતી. રહવાર રહાંજ તે છબીના રહામે એકી ટસે ખેયા કરતી હતી. દેવસેવા કરવા ખેસતી અને જ્યારે ધ્યાન ધરી પ્રભુની છબી હૃદયમાં ઉતારવા ધમ્મતી ત્યાં એજ છબિ તહેના રહામે આવીને

ઉભી રહેતી. સરોજનીને સાડી વણવાનું કામ શિખેલી જોધને રતિલાલને આનંદ થતો અને કહેતો કે,—“ બાબી દેશની આપરુદાર વિધવાઓ જ્યારે આવા કાર્યોમાં પોતાનું ચિત્ત પરોશે એતપોત કરી દેશે ત્યારેજ “ છે વૈદ્યવ્યે વધુ વિમળતા બહાલી આપ્યા ” એ શબ્દો બરાબર લાગુ પડશે એટલુંજ નહિ પણ દેશની બીજી પણ અનેક ગરિબ વિધવાઓનાં જીવન પવિત્ર બનશે. ત્હમે જેટલી શાડીઓ તૈયાર કરો તેટલી મળે આપશે તો ત્હમારી મહાન્ કૃપા ! આવી રીતે વાતો ચીતોમાં દિવસો આલ્યા જતા જ્યારે રતિલાલ રાજકોટથી વિદાય થતો ત્યારે સરોજનીની ઉદાસીના પાર રહેતો નહિ. ખુશ્કી રીતે તો તે ઉદાસી જણાવતી નહિ, પણ—લોચન જલ રહ લોચન કોના, જૈસે પરમ કૃપિણુ કર સોના ! તેવી સરોજનીની વિચિત્ર દશા થઇ રહેતી. કદિ કદિ કમલનયની કે તેજસ્વી નેત્રોમાંથી પ્રેમ કદિ વ્યાકુળતા કદિ સ્નેહ અને કદિ પ્રકોપની ઝળક જણાતી હતી. તેમાં આજે માત્ર એક નવો બનાવ બન્યો હતો સહવારે રતિલાલ જ્યારે ભોજન કરવા બેઠો અને સરોજની પોતાને હાથે પીરસતી હતી ત્યારે વાત વાતમાં રતિલાલ બોલ્યો હતો કે,—બાબી ! હું તો હવે જોગી બની જવા ઇચ્છું છું આ શબ્દોએ સરોજનીનું હૃદય વીંધી નાંખ્યું હતું. તે સહવારની એજ વિચારમાં પડી હતી કે, શું રતિલાલ જોગી બની જશે ? શું ત્હેની મુલાકાત, ફરી નહિ થાય ? આમ વિચાર કરતી તે કોચપર સુતી હતી એવામાં રતિલાલ અંદર બાબીની પાસે રજા લેવા આવ્યો. સરોજનીનું હૃદય હાથ ન રહ્યું તે અકળાવેને રડતી કકરતી બોલી ઉઠી,—જોગી ન બનશે હું સાથે આ.....એમ કહીને ત્હેના પગમાં પડી આંસુથી સ્ત્રીપર ધોવા લાગી. કાળની મતિ વિચિત્ર છે, આ બનાવ સરો-

જનીની ભોજન નજરેનજર જોઈ ગઈ, પરંતુ તે તુર્ત તો કંઈ બોલી શકી નહિ પણ રતિલાલના ગયા પછી સર્વ વાત પોતાના પતિને કહી પતિએ પિતાને કહી છેલ્લે રાત્રે સરોજની શિવાય ધરના તમામ માણસોએ મળીને સરોજનીને કાશી ખાતે પોતે બંધાવેલા મંદિરમાં રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. રહવારે જતી ટ્રેનમાં એક દાસી સાથે અને પૂરતા પૈસાના સાથે રવાના કરી દેવામાં આવી. સરોજનીને કાશી આવ્યાને આજે ત્રણ દિવસ થઈ ચૂક્યાં છે પિતાએ બંધાવેલા ઠાકુરજીના મંદિરમાં એક મહંત અને તેનો ચેલો રહેતા હતા. અને તે મંદિરના ઓરડાઓમાંથી એક સારો ઓરડો સરોજનીને માટે ધલાયદો રાખવામાં આવ્યો હતો સરોજનીએ આ ઓરડામાં એક સારો ફેંટીઓ અને શાળ ગોઠવ્યાં હતાં. સાથે આવેલી વૃદ્ધ ડોશી સત્તર કાંતતી અને સરોજની પોતાનું એજ સાડી વણવાનું કામ કરતી. નવરાશનો રાઈમ દેવસેવામાં ગાળતી, પણ ત્હેના હૃદયને એટલી તો ખાત્રી હતી કે, આ દેવ દેવીઓની સેવા કરતા જીવતા દેવ દેવીઓની સેવા ઉત્તમ છે એમ ધારી આ ઠેકાણે તે અનુકૂળતાએ એક વિધવાશ્રમ ખોલવાનો પૂર્ણ ધરાદો રાખતી હતી અને તે થોડાજ સમયમાં પૂર્ણ કરવા ઇચ્છતી હતી, પણ મનુષ્ય ધારે છે કંઈ અને પ્રભુ કરે છે કંઈ એક બાજુ સરોજની આ ધરાદામાં હતી તે વખતે મંદિરના મહંતનો ચેલો કે જ્યારથી સરોજની મંદિરમાં આવી ત્યારથી ત્હેના સૌન્દર્યમાં સુગંધ જતી ગયો હતો આજે વળી એ પ્રસંગમાં ડોશીના પુત્રના મંદવડનો તાર આવવાથી તે દેશમાં ગઈ હવે રહી એકલી સરોજની ? એ તકનો લાભ લઈ રાત્રે બાર વાગે મહંતનો ચેલો સરોજનીના ઓરડા પાસે આવ્યો. પણ ઓરડો અંદરથી વાસેલો હતો તેથી તેણે બારણું ઠોક્યું. સરોજની જાગી અને પૂછ્યું તો જવાબ

મળ્યો કે, ત્હમને મહંતજી યાદ કરે છે. સરોજનીએ આ વખતે આવવાની સાફ ના પાડી એલાએ આરણા ઉતારવાની કોશેશ કરી તેમાં ફતેહ પામ્યો, સરોજની મનમાં સમજી ગઇ. આંખરે લગ્ન બચાવવાને ખાતર શરીરની તમામ શક્તિ એકત્ર કરી કછોટો વાળીને ઉભી થઇ જેવો આરણું ઉતારી તે પાપી અંદર આવ્યો કે તુર્તજ સિંહણની માફક કૂદી સરોજનીએ ત્હેની છાતીમાં જોરથી મૂકો મારી દૂધને ચતો પાડી નાંખી રવાને થઇ. એસો તુર્તજ ઉભો થઇ વેર લેવા પાછળ પડ્યો પણ સરોજની તુર્તજ છટકી તે પાછળની ઝાડીમાં છુપાઇ ગઇ હતી નીચે ઘણી શોષ કરી પણ વ્યર્થ !

(૫)

આખી રાત્રિ ઝાડીમાં સંતાઇ રહી સહવારના ચાર વાગે ત્યાંથી છુપી રીતે નીકળીને શહેરમાં આવી. બપોર સુધી બટક્યા કર્યું. બે વાગે એક કંદોઇની દુકાને જઈ બે આનાનો ઠોર માગ્યો. પૈસા કઢાડવા કમ્બરે રાખેલી કોથળી પર હાથ મુક્યો પણ તેતો ક્યારનીએ ગેપ થઇ ગઇ હતી. સરોજનીનું મુખ મલીન બની ગયું એટલામાં ત્યાંથી થોડે દૂર એક લહેરી લાલા આ બનાવ જોઇ રહ્યો હતો તે એકદમ ખોલી ઉઠ્યો, “ આપો, આપો જે કંઈ પૈસા થશે તે હું આપીશ. કદાચ ઘેરથી પૈસા લાવતાં ભૂલી ગયા હશે. લઇ લ્યો, બાઈ લઇ લો, એ કુલીન બ્રાહ્મણ છે. ત્હેને બ્રાહ્મણી નથી. કદાચ ત્હેનો સંગ કરી લેશે તો બન્નેની જીંદગી સુખમાં જશે એમ કહી સરોજનીના હાથમાં ઠોર આપવા લાગ્યો પણ સરોજની ત્યાંથી નહાસીને રવાના થઇ ક્યાં જશે અને શું કરશે તેનું ઠેકાણું નહોતું માત્ર એક તરફ જોરથી દોડવા લાગી.

જ્યારથી કાશીમાં આવી ત્યારથી તો ઉદાસીના માદ્રક રહેતા હતી ખાવું પીવું છુટી ગયું હતું. અધરામાં પુરે ગઢ કાલે દાસી પણ ચાલી ગઈ હતી. રાતભર પાપીએ પીછો પકડવાથી ગાડીમાં છુપાઈ રહી હતી. પૈસા ટકા લૂટાઈ ગયા હતા. ભૂખી તરસી દોડી જતી હતી, સૂર્યનારાયણ પણ જાણે વેર લેવા માગતો હોય તેમ બારે કળાએ તપી રહ્યા હતાં: છેલ્લે આંખે અધારા આવ્યાથી રસ્તાપર એક ગાડ નીચે લમણે હાથ મૂકીને બેસી ગઈ રસ્તે જતાં આવતાં લોકો અવનવી વાતો કરતાં હતાં. કોઈ કહેતું કે ઢોંગ કરે છે તો કોઈ તહેતું મરી ગયું હશે ત્યારે કોઈ ચગરાક બોલતો કે એ ધૂત-વાનાં નખરા છે. પણ ત્હેની પાસે આવી એ દુઃખીયારી અબજાનું દુઃખ પૂછવાની હિમ્મત કરતું નહિ.

સંગોગ કે વશાત્ એક મડમ, કેટલાક વ્યાપારીઓનાં બચ્ચાને ભણાવી એ બાબુએથી ગાડીમાં નીકળી. તે તુર્તજ ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી લીલાની પાસે આવી ત્હેનો હાથ પકડીને બોલી,—“ બ્હેન કેમ રહે છે ? સરોજનીનું હૃદય એટલું તો ભરાઈ આવ્યું કે ધ્રુસકે ધ્રુસકે દિલ ખુદલુ મૂકીને મડમના પગ પાસે રડવા લાગી. મેડમે સપ્રેમ હૃદય સરસી આંખીને ગાડીમાં બેસારી દીધી રસ્તે ચાલતા કાણુ છે અને કેવી રીતે અહીં આવી વિગેરે બાબતો પૂછી પણ તે પોતે પરદેશી છે અને કાશીમાં લૂટાઈ છે એટલેજ ઉત્તર આપ્યો મડમ સગળ કે કોઈ દુષ્ટ ત્હેને બ્હેકાવી લાવ્યો હશે અને પાછળથી લૂટીને ન્હાસી ગયો છે. એથી તેણે પોતાની પાસેના બાયબલના પુસ્તકમાંથી એક ફરો કલો, એ પાપના બોળથી દળાએલા પ્રાણીઓ અહારા પાસે આવે, હું ત્હમારો મોળો હલકો કરીશ. સાળ તાળ

ને વૈધની દરકાર નથી પણ બિમારોને, હું નેટીવાળાઓના તોળાને માટે બોલાવતો નથી પણ ગુ-હોગારોને ! એના અર્થો સમજાવતી જનાના મિશનમાં લઈ ગયું.

જનાના મિશનની જોડમાં આપણા હિન્દુઓનું મોટું મંડળ આવેલું છે અને જો બન્ને વચ્ચે માત્ર એક ભીંત છે. મંડળમાં જ્યારે મોટા ઈશ્વર નહેતાન આવતો ત્યારે મિશનમાંથી નોકર વાસણુ વિગેરે મંગાવી પરદાશ કરતા આજે મિશનમાંજ જ્યારે હિન્દુ અતિથિ છે ત્યારે મઠમે એક પત્ર લખી પૂરી શાક છત્તાદિ લાવવા માટે સીટી લખી નોકર અને વાસણુ મંગાવ્યા. પણ માત્ર નોકર આવ્યો અને કોરો જવાબ મળ્યો કે, હમારા વાસણો કોઈને અટકવા દેતા નથી સરોજનીએ તો મિશનમાં ખાવાની ચોકખી ના પાડી. ત્યારે મઠમે એક પત્ર લખી નોકર સાથે સરોજનીને મંડળમાં મોકલી અને જતી વખતે કહ્યું કે, હમારા માટે મહારા મકાનના દરવાજા ખુલ્લા છે હું તમને મૂલાવામાં નાંખી દેદી ક્રિશ્ચિયન બનાવીશ નહીં, તદને કેટલીક છોકરીઓને બચાવવાનું કામ અપાવીશ અને રાંધી ખાવાને મકાન અલગ આપીશ હમણાંતો મંડળમાં જાઓ ત્યાં પણ સંસ્કૃત વિદ્વાનો અને કેટલાક બી. એ છે તેઓ પણ મહત્તે આશા છે કે બનતી સહાયતા કરશે.

મંડળમાં પહોંચતાંજ એક ભગવા વસ્ત્રધારી ગુજરાતી સન્યાસીએ સરોજનીનું નામ ગામ અને પિતાનું નામ પૂછ્યું પણ જવાબમાં મહત્તે દાશીવાળાએ લૂટી છે, શિવાય હડીકત આપી નહિ. ભગવા વસ્ત્રધારી સન્યાસી હવે બગઠયા અને ગુસ્સાથી લાલચોળ બની બોલ્યા, “ તું હિન્દુ સમાજથી પતિત થયેલી વિધવા છે એથી તું હિન્દુ સમાજમાં સ્થાન હવે મેળવી શકીશ નહિ માટે ચાલી જા.”

(૧૬)

આમ કહીને રજા આપી એટલુંજ નહિ પણ એ જો સ્થાને ઉભા હતા ત્યાં ગયા પછી જર્મનસિલ્વરના રમંડળમાંથી જળ લઇ તે જગાપર રેડીને ભૂમિ પવિત્ર કરી, કારણ કે ત્યાં હિન્દુ વિધવા ઉભી હતી.

(૬)

સરોજની હવે ત્યાંથી પાછી ચાલી નીકળી. ક્યાં જવું તેનું ટેકાણું નથી આગળ ચાલતાં માર્થું ભમી ગયું. રસ્તાપરના એક ઝાડ નીચે પાછો લમણે હાથ દબાવે બેસી ગઇ. તેને ખબર નહોતી પાસે જ પોલીસ ચોક્કી છે ચોક્કીમાં બેઠેલા એક હવાલદારે સરોજનીને જોયું. જોતાંજ તે વિવશ બની ગયા તુર્તજ કે જે હોળી દિવાળી-એ કપડાં પાણી જોતાં હતાં તે ઉતારી ધોયેલા પહેર્યાં અને મૂઠપર તાવ દેતા, વાંકી ટેડી ચાલ ચાલતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા પાછળ ઉભા રહી “તુમહારી ચુપ જ્યાં હે” બેગુન્દા બોલો તો; જે હાડોપર મીસી હૈ યા ધૂઆં હૈ બોલો તો. સરોજની ચમકી ઉઠી લાલ વિશાળ નેત્રાથી ક્રોધ કરી હવાલદારની તરફ જ્યાં જોયું ત્યાંજ સાહેબની ઈન્નર ઢીલી થઇ ગઇ.

અને ચોક્કીમાં ઘુસી સિપાહીને કહેવા લાગ્યા, એ કોણ છે હરામખોદી કહાડી મૂકો એને ત્યાંથી સીપાહી બહાર આવીને જૂએ છે ત્યાં કોઈ ના મળે કારણકે સરોજની તુર્તજ ચાલી ગઇ હતી સિપાહી મનમાં કહેવા લાગ્યો, બિલાડીને સ્વપ્નમાં પણ ઉંદર આવે છે સરોજની પાછી આગળ ચાલવા લાગી થોડે દૂર જઇ દયાનંદ કોલેજના રહામેના ઝાડ નીચે વળી બેઠી. બપોરની રજા મેળવી આજ-કો છુટયા કેટલાક બાળકો સરોજનીની પાસે ઉભા રહ્યા એટલામાં

એક ન્હાનો સાત વરસનો બાળક સરોજની પાસે આવી ત્હેની ગર્દ-
નની આસપાસ હાથ નાંખી દાઢી પકડી કહેવા લાગ્યો મા કેમ રડે
છે ? તું જૂખી છે ? લે મ્હારી પાસે પૈસા છે. સરોજનીના હૃદયમાં
આ બાળકના આ કોમળ શબ્દોએ વિદ્યુતના જેવી અસર કરી બા-
ળકને હૃદય સરસો ચાપી સુખન કરીને ખૂબ રડી. ‘ માડી હું રસ્તો
જૂલી છું ’ યસ આટલું જ બોલાયું. બાલક પાછો બોલ્યો મા ત્હારે
ક્યાં જવું છે ? દશાસ્વમેધ. ચાલ હું રસ્તો બતાવું. વંતે અર્હીથી
જશે તો સડક છે પણ તડકો છે. આમથી જશે તો ગલી છે, ન-
જીક છે અને છાપો છે. સરોજની પાછું બાળકને પ્રેમથી સુખન કરી
આગળ ચાલી. થોડે દૂર જતાં એક વૃદ્ધ ગુજરાતી સ્ત્રી મળી. સરો-
જનીને દુઃખી જોઇ બોલી “ ખ્હેન ક્યાં રહો છો ? પરાયા પરદેશ-
માં એકલી, અટુલી ભુખી, તરસી, થાકી સરોજની માતૃભુમિના
શબ્દો સાંભળી પાછી રડી પડી વૃદ્ધાએ દિશાસો આપી છાની રાખી
અને પોતાને ઘેર આવવા કહ્યું. સરોજની ત્હેને ઘેર ગઇ અને જૂએ
છે તો નીચે એક હાકુર મંદિર હતું અને ઉપર દિવાનખાનું તેમાં જે
ચાર યુવતિઓ રહેતી હતી અને પાછળ રસોડું હતું જૂખ પણ કેવી
ખુરી ચીજ છે. સરોજનીએ પોતાના હાથે રસોઇ બનાવી. હાકોરઅંત
પ્રસાદ ધરાવી, પોતે જમી.

રાત્રિ પડી એટલે તમામ યુવતિઓ શણગાર સજવા લાગી
સરોજની સમજી કે તેઓના પતિઓ આ વખતે ઘેર આવવાના
હશે પણ આતો બાજી પલટી. રાત્રિના દશ વાગ્યા એટલે ત્રણ ચાર
લેહરી લાલાઓ ધમાધમ કરતા ઉપર આવ્યા. આઘએ જનાય,
હજુર અને સરકારના સંબોધનો થવા લાગ્યા. થોડીવારે તમામ

હારમોનિયમ અને સિતારના સૂરો નીકળવા લાગ્યા. આટલેથી બસ ન થતા હવે રંગ બદલાયો. એક ખીજના અંગોપર પણ હાથ પડવા લાગ્યા. પછસાના પાછીટો ખોલાવા લાગ્યા, અને ધરણી દાગીનાની તથા નોટો પણ ઉડવા લાગી. સરોજની આ બનાવ જોઈ સમજી ગઈ કે, હાય ! હાય ! આતો વેશ્યાનું ઘર ! એટલામાં એક યુવક શરાબની ધુનમાં સરોજનીની ઓરડીમાં ધુસ્યો. સરોજની શરીરમાં આ સમય સતીત્વના પ્રભાવે એક વીર પુરુષના જેવું જોર આવ્યું. લાલ નેત્ર કરી પાપીને જોરથી એક તમાચો માર્યો. આટલેથી તે ના અટકતા વળી આગળ વધ્યો. સરોજનીએ પાછો એક પાટુ મારી એટલે નિશ્ચાળાજ નરાધમ પ્રાણી પડી ગયો. સરોજની પાછળને દરવાજેથી પસાર થઈને સીધી ગંગા કિનારે પહોંચી.

(૭)

પગથીયાપર ખેડી થોડી વારમાં તે ત્યાં સુધી ગઈ અને નિદ્રાધીન થઈ. નિદ્રામાં ત્હેણે સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કર્યો અને જુએ છે તો પોતે જાણે ચમુના કિનારે ઉભી છે અને ત્યાં ભગવાન ચન્દ્ર દેવના વિહારાર્થે જીવલસપર દૂધ જેવી સ્વચ્છ શય્યા બિછાવી છે. કોમલ કુમુદિનીએ પ્રિયતમ પાણેશ્વર ઇન્દુને હૃદયપર બેસાડવાને માટે પોતાનું ઉજ્જવળ હૃદય નિવિદિર્ણ કરી દીધું છે. ત્હેની સમીપ વાસી અધખીલી કળી કુમુદિનીઓ મહાશ્વ કરી રહી છે ત્યારે કોઈ કોઈ તો આ આનંદ મય ઘટના જોઈને ખડખડાટ કરી હસવા ઇચ્છે છે. અલ-બેલા ચન્દ્ર પાસેથી છુટકારો મેળવી જ્યોત્સના ચરક ચરક નાચી રહે છે. ચંચળ હવા, ઇન્દ્ર પુરીની અપ્સરા બની યોગજ્ઞ કુસોની તપશ્ચા ભંગ કરવા ઉલટી છે. કેવી નિહર છે. આમ જુઓ, પિતા-અપર ધારી ચમ્પાને જળમળસ્તીથી ઉલ્લસાવી રહી છે. કેવી નિર્લજ્જ છે.

હાય! હાય! પેલા જંગલી ગુલાબને સહસા આલીંગન કરીને લેના મનોહર ગુલાબી ગાસોને ચૂમી અગિયારી ગણી ગઇ. રામ ! રામ ! જુઓ તો ખરા પેલી ધીર સ્થિર કુમુદિનીના પાછળ દબે પગે જઈ, લેને એક એક મુઝ કલી કુમુદિનીના દેહ પર નાહક ધકેલી દઇ ધમ કરતી યમના જળમાં ફેદી પડી. આહા ! જળમાં કેવી અમકીલી તરંગો ઉઠવા લાગી છે. એ ચંચલ પવનના પ્રવેશ કરતાંના સાથેજ લ્યો સ્થિર જળમાં પણ ચંચળતા આવી ગઇ. અરે હમણું સુધી તો જળમાં એકજ ચન્દ્રતું પ્રતિબિંબ જણાતું હતું, પણ હવે તો હજારો ચન્દ્ર પ્રકટ અને અપ્રકટ જણાવા લાગ્યા. વાહ ! વાહ ! કેવો સુંદર દેખાવ અને શી પ્રકૃતિ દેવીની ઉદારતા ! કેવો આનંદી દેખાવ આ દેખાવ જોતી સરોજની આગળ વધવા લાગી એક સુંદર શીલા જોઇ તે પર શાન્ત ચિતે બેસી મનમાં શ્રી હરિતું રમરણ કરતી કહેવા લાગી, પરમાત્મન સદાને માટે આ નંદનકાનમાં રાખે તો કેવું સારું ? વનના ઝાડપરથી પાકાં મિષ્ટ ફળો ખાઇ આ નિર્મળ અમૃત જેવું પાણી પી સુંદર ઝાડની છાયામાં ઇશ્વર ભજન કરી દિવસો નિર્મળ કર્યા કરે જીવનમાં આની પહેલાં, સરોજનીએ આવું સુખ કદિ પણ જોયું નહોતું. ભગવતિ પ્રકૃતિના સૌન્દર્યને જોતાં જોતાં તે પાગલના જેવી બની ગઇ ? ક્યાં છે ? ક્યાં જાય છે ? લેતું કંઈ પણ જાન નથી. સહસા લેની દષ્ટિ એક લાંબી સફેદ દીવાલ પર પડી. દીવાલ, નગરની ચારે ફરતી હતી. સરોજની પુર્વજ ત્યાંથી ઉડીને એ દિવાલ તરફ ચાલવા લાગી થોડીવારમાં પાસે આવી. એટલે એ દિવાલને દરવાજો પણ 'દેખાયો. પોતે દરવાજા પાસે ગઇ અને જુએ છે તો દરવાજો ખુલ્લો. અંદર કેવી સુંદર સડક ! સરોજની હવે દરવાજામાં પેસી સડક ચાલવા લાગી

થોડા સમયમાં એક સુંદર ઉધાન પાસે પહોંચી તે ઉધાનના સિદ્ધ
 દ્વાર પરની કમાનમાં સેતેરી અક્ષરે ઇન્દ્રપ્રહસ્થ એવું લખેલું હતું.
 સરોજની ઉધાનમાં અંદર પેડી, વચ્ચેનાવચ એક સંગેભરમરથી આંધેલા
 મહેલના ઉંચા શિખરો આકાશ સાથે વાતો કરતા હતા, પણ ત્યાં
 કોઈ માનવ જાત જણાઈ નહિ, મહેલમાં આવી જુએ છે તો
 અંદર હજારો દિપકો સળગી રહ્યા છે. ચારે બાજુએ ખુરશી, ટેબલો
 અને મખમલના કિમતી સાફાઓ બીતને અડેલી ગોઠવ્યા છે. જાણે
 કોઈ હમણાં જ આ બધી તૈયારીઓ કરી ગયા હોય તેવું જણાતું
 હતું. ઉપર દૃષ્ટિ ફેંકે છે નોરાજના તમામ વીરોની છબિઓ હાથીદાંત.
 ની કિમતી ફેમમાં લટકી રહી છે, તહેની નીચે એ પવિત્ર પુરોહોની
 દુકાં જીવન કથાઓ સુંદર અક્ષરોમાં લખેલી છે. વચ્ચે એક
 સીંહાસન ખાલી પડ્યું છે તે પણ ખાલીજ છે. સરોજની આ બધું
 એકી સાથે અજાયબીમાં ગરકાવ થઈને જોઈ રહી છે એટલામાં કેટલાક
 સંખ્યાબંધ વૃદ્ધો અને યુવકો ન્હાના પ્રકારના વાજીત્રો વગાડતા ભાર-
 ત માતા જયધોષ નીજીને કંપાવતા આવી પહોંચ્યા. એક તેજસ્વી
 યુવક હાથમાં એકસો આઠ બતિયોની મ્હોટી હીરાજડીત આરતી
 લઈ ઉંચે લટકતી રાષ્ટ્રવીરોની આરતી ઉતારતો પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.
 “ હે આર્યકુળ ભૂપણ, મહારાજ દલિપ, દધિય, હરિચન્દ્ર અને દશ-
 રથ શું હવે સૂર્ય અને ચન્દ્ર વંશનો અંત થઈ જશે ? હે ચક્રાવર્તી
 રામ ! હે ધનુષધારી લક્ષ્મણ અને બલી હતુમાન ! શું હવે અમે
 આવી રીતે દીન દીન દશામાં રહીશું ? ” હે ક્રોધી શ્રેષ્ઠરામ !
 શું હવે આપની શરશી ખુટી બની ગઈ ? શું બ્રાહ્મણના અવમાન-
 જીવન ખતપત્રો બિરુદના બોક્સો અને શરણની બોલો ઢીસી લોકોની

(૨૧)

ઠોકરે આવવું—આપને શય કર છે ? ભગવાન કૃષ્ણ ! શું હવે આપ. ભારતવાસીઓને ખરા ધર્મનો ઉપદેશ નહિ આપો ?...હે, અર્જુન ! હે ભીમ ! અભિમન્યુ ! કર્ણ ! દુર્યોધન ! બીષ્મ ! અને દ્રોણ ! શું બાઈઓની ગરદનો રહેસંવા અને ગુરજનોને મારવા અને ભારતનું સત્યાનાશ કરવાને માટેજ આપ સર્વોએ જન્મ લીધો હતો ! શું હવે અમારા પુનરધારના માટે આપ પુનઃ જન્મ નહિ લ્યો ? હા ! દેશ દ્રોહી જયચંદ જો, ત્હારીજ પુત્રી સંયોગિતા ત્હારા જન્મભાત્રની સાથે ભસ્મ થઈ રહી છે, ચિતોડપર આક્રમ્ત છવાઈ રહી છે. મોગલ ડોલાં લઈ રહ્યાં છે. આમ જુઓ, માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતાના માટે ક્ષત્રિ કુલતિલક મહારાણો વિર પ્રતાપ ઉન્નત ગરદન રાખી હજારો સંકટો સહન કરતો જંગલોમાં આમ તેમ બાલબચ્ચાંને લઈ ભટકતો ધાસના રોટલા ખાઈ રહ્યો છે. વીર પદ્માણી દશ હજાર વીર ક્ષત્રાણીઓની સાથે ધધકતી આગ પર સહર્ષ ચ્હડી બેસે છે. કોઈ વિદેશી આવી ગરીબ ભારત વાસીઓને ગુલામીની જાંજીરમાં જકડી લે છે; રામ અને કૃષ્ણના બાલુડાં અનેકાનેક દુઃખો શહન કરી રહ્યા છે રાઠોડ ચુહાણ, અગ્નિકુળ શિશોદિયા પદ્મલિત થઈ રહ્યા છે કશ્ણાનિધાન એ ક્યાં સુધી ? સત્યનારાયણ ! આપ સત્યવાદી છો, આપ સ્વયમ સત્ય છો; આપનું વચન “ યદા યદાહીંધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતી ભારત. અન્યુન્ધાનધર્મસ્ય તદાત્મને સૃજ્યમ્યહમ્ સત્ય કરી ખતાવો. પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ! હવે આ સંકટ નથી રહેવાતું. એટલી વિનંતી કરી સૌ એક પગે ઉભા રહી પ્રેમ-પૂર્વક ધ્યાનમાં નિમગ્ન બની ગયા.

(૮)

સહસા, ગંભીર ધ્વનીના સાથે એક જ્યોતિ પ્રકટ થઈ જ્યોતિ-તિથી નીમ્ન લિખિત શબ્દો સંભળાવા શરૂ થયા.

પ્રિય પુત્રો ! પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ હિમાલયમાં હું છું, નદિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગંગા હું છું, ભૂમિમાં શ્રેષ્ઠ આર્યાવર્ત હું છું, દેશોમાં શ્રેષ્ઠ જર્મનીમાં x હું છું. રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ અમેરિકનો પ્રેસિડેન્ટમાં હું છું, જાતિઓમાં શ્રેષ્ઠ બ્રિટિશ જાતિ હું છું, ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ વર્ષદિક ધર્મ હું છું. મહારામાં પક્ષપાત નથી. હું સમગ્ર સૃષ્ટિને સમાન દૃષ્ટિથી જોઉં છું. મહારામાં મત-ભેદ નથી હું સંસારની હરેક વ્યક્તિને સમભાવથી જોઉં છું. મહારા માટે સંસારનાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષો બરાબર છે. કોઈ જાતી, કોઈ મત, કોઈ વ્યક્તિ, મહારા દ્રોહી નથી સર્વ મહેને પ્રિય છે. માનવજાતિને મહે સ્વતંત્ર બુદ્ધિ પ્રદાન કરી છે હું કોઈ સ્ત્રી પુરુષને અમુક કાર્ય કરવા કે ન કરવા મનાઈ કરતો નથી એ મહારો બનાવેલો અટલ નિયમ છે તેને કેમ તોડું ?

હું કોઈ દેશ, કાલ યા કુસમયમાં સ્વયમ મહારી ઇચ્છાથી જન્મ નથી લેતો મહેને ગર્ભમાં ધારણ કરવો યા ન કરવો તે ત્હમારી સ્ત્રી પુરુષની ઇચ્છા પર નિર્ભર છે, બ્રહ્મચારી અને કડિન તપસ્યા કરવાવાળા તેજસ્વી માતા પિતાઓજ રામ અને કૃષ્ણની આત્માઓને જોઈ શકે છે. જન્માષ્ટમીના દિવસે દાહી મુંછ મુંઢાવી પેટપર તકીયા બાંધી સખી બની નાચવા ફૂલવાથી નહિ, દહી ફૂલમાંથી કૃષ્ણ પેદા નથી થતો, જે ઇચ્છતા હો કે બરેબરા કસનો નાશ કરવા વાળો પ્રજાથી કૃષ્ણ અને લંકા દહન કરવા વાળા રામ અને લક્ષ્મણ ભારતમાં પુનઃ જન્મ લે તો પહેલા દેવડી, ચરોત્રા અને દોશસ્થા બનાવો, વાસુદેવ નંદ અને હિસ્સરથના જેવી સખત તપસ્યા કરો. ચુડીઓ પેહેરી હિન્દુઓની માફક નાચવાથી અને

---

x વર્તમાન યુધે તેને પતિત કરી દીધો છે.

સખી ભાવ બતાવવાથી હું પ્રસન્ન નથી થતો પણ અપ્રસન્ન થાઉં છું. મહેને શું જોઈએ છીએ ? માત્ર વીર્યવાન યુવકો અને વીરમિત્રના યુવતીઓ !

આમ જુઓ, લક્ષ્મણ, ભીષ્મ, દ્રોણ, અર્જુન, કર્ણ, પ્રતાપ, અને શિવાજીના વીર આત્માઓ માતૃ સેવાને માટે ભારતમાં જન્મ લેવાને તૈયાર બેઠા છે પણ કરે શું, ભારતમાં એવી માતાઓ નથી બેઠી કે જે તહેના આત્માને ગર્ભમાં ધારણ કરી શકે વીર માતાઓ-થી વીર સંતાનો જ થાય છે બાલ માતાઓમાં વીર સંતાનો ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિજ હોતી નથી. જ્યારે ભારતમાં યોગ્ય માતાઓ હતી ત્યારે તે રૂપી સુત્રી અને વીર રત્નોને ઉત્પન્ન કરી રત્ન ગર્ભા કહેવા-તી, અને હવે મુર્ખ અને બાળ માતાઓથી કલંકી અને કુપાત્રો-જ પેદા થાય છે. એ માત્ર કાર્ય અને કારણ જ છે. કારણને સુધારી કાર્ય સિદ્ધ કરવું એ તમારા જ હાથમાં છે.

દેશભક્તો ! જાણી લ્યો કે, તમારી ઉન્નતી તમારા જ હાથમાં છે. હું માત્ર એક શક્તિ છું. અને તે સમગ્ર સૃષ્ટિ, હરસમય, અને હર સ્થાનમાં મોજુદ જ રહે છે. વગર રોકે જોને જેટલી જોઈએ તેટલી મળે છે. તમારાથાથી પ્રત્યેક રામ મુર્તિ જેવા બલિષ્ઠ ગુરુજી જેવા બુદ્ધિશાળી, ગાંધીજીવા સત્યવક્તા બની શકે છે. તમારો દેશ જર્મની, જાપાન અમેરિકા અને ઈંગ્લાંડ જેવા પ્રભાવશાલી બની શકે છે. પણ બનાવવો અગર બગાડવો તમારા હાથમાં છે. જેટલો પરિશ્રમ કરશો તેટલું પામશો. જો સુઈ રહેશો તો ખોશો અને જાગશો તો મેળવશો માટે ઉત્તિષ્ઠિત જાગૃત !

(૨૪)

(૯)

હું સૃષ્ટિના એક એક કણકણમાં પરિભ્રમણમાં વ્યક્તિમાં, પ્રત્યેક જીવ પુરુષોમાં મોજાઈ છું. સ્વતંત્ર માનવ જાતિ મહારી એ શક્તિને ગમે તો સારા ધાર્યમાં ઉપયોગ કરે અગરતો નહારા તેમાં એ સ્વતંત્ર છે. હું વિશ્વનાથના મંદિરમાં કે જેને મૂર્ખ પથર અને લોખંડનું નામ આપે છે તેમાં હાજર છું તેવડે મહાય તો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ મેળવે અગર તોડીફાડીને ફેંકી દે. પથરની મૂર્તિ સ્વયમ કંઈ નથી કરતી, તે ત્હમને શક્તિ પણ દેશે અને લોકોના હાથે ભાંગી છુટી પણ જશે શક્તિ લેવી ન લેવી ત્હમારા હાથમાં છે. લેશે તો એજ મૂર્તિ દેશે નહિ લ્યો તમને બાદ પણ નહિ કરે. પણ શક્તિ તો તેમા જરૂર છે. જસત અને ત્રાંખામાં વિજળી સદેવ હતી. ત્હેની પાસેથી કામ લેવું યા ન લેવું એ ત્હમારા જ્ઞાન અને અજ્ઞાનપર નિર્ભર હતું. તાંખાનો તાર પચાસ વર્ષ પહેલાં જે હતો તે આજે પણ છે. એ સમય માત્ર ખીલા વાસણ બનતાં પણ આજે એજ તાર બોલે છે, ટ્રામ અને વહાણ ચલાવે છે, રોશની આપે છે, ધંટી ચલાવે છે, પાણી ભરે છે, અને છેલ્લે રોગ પણ મટાડે છે. માટીની મૂર્તિ માટી છે પણ એજ માટી મૂર્તિ કાળાદેવીએ રામકૃષ્ણ પરમહંસ રામકૃષ્ણ આત્મદર્શી બનાવી દીધા અને જેના શિષ્યોએ પોતાના આત્મબળ અને અધ્યાત્મ વિદ્યાવડે સમગ્ર જગતને ચઢિત કરી નાંખ્યું.

હે માતૃભક્ત યુવકો ! જ્યારે માટી, પથર અને તાંખાની દેવી જોથી એવાં મહાન કામ લઈ શકાય છે તો શું સાક્ષાત જીવિત દેવી જોને મહેં બર્ષ ઉત્પન્ન કરી ? યાદ રાખજો તમારો નવીન રાષ્ટ્ર એ જ માતાજોથી બનશે. એ માતૃ શક્તિની પુજા કરો જેને તમે યગમાં રોજે છે ત્હેને પણ પડે. આ દેશની માતાઓની ચરણ રજ

જ્યારે તમારા મસ્તકે ચડાવશે ત્યારે જ તમે ઉન્નતિ મેળવી શકશો
 'યત્ર નાર્યરતુ પુજ્યન્તે તત્ર રમંતે તત્ર દેવતા' જે મ્હોતા હો કે
 ભારતમાં પુનઃ દેવતા જન્મ લે તો એ મહાન શક્તિનો આશ્રય લેવો
 જનનીથી તમે સર્વ કંઈ મેળવી શકશો. રાષ્ટ્ર બનાવવાવાળો સ્ત્રીઓ જ
 થયા કરે છે પુરૂષ નહિ. આમ જુઓ તમારી પાછળ સાક્ષાત જીવિત
 જગદિશ્વરી હબી છે તેની તમે હાથે મીટી પસિદ કરી રહ્યા છો. હે-
 નાં તમે જાળવજન ક્યાં પહેરામણી અને કન્યા વિક્રયના કુરિવાજથી
 એક અમેઝ્ય અને રોગી પતિને ગળે બાંધી. આવા કુસમયમાં
 હોનો પતિ જે કંઈ જીવવાનો હતો તે શીઘ્ર મરુ પામ્યો પતિ
 પત્નિના ગુણ સ્વભાવ મળ્યા વિના તમે લગનની પવિત્ર ગ્રન્થીમાં
 જડી દીધાં એટલે ત્યાં પ્રેમની તો ગંધજ ક્યાંથી હોય ? એથી એ
 ખિચારી પતિને બૂલી ગઈ. હવે તેનાં તમે પુનઃલગન ન કરો એટલે તે
 પોતાના સતિત્વનું રક્ષણ કરી શકશે કેમ, એ મ્હોટી શંકા છે. જ્યાં
 વિદ્યા નથી, જ્ઞાન નથી, ધાર્મિક શિક્ષણ નથી એક માત્ર
 દુર્ભાગ્યનો સહારો છે તો એવી નૌકા હુબરો જરૂર હુબરો,
 તમે લોકો સમાજના નિયમો એટલા તો સખત બનાવી
 દીધા છે કે દરરોજ હબરો પાપમયી દુર્ધટના બનતાં છતાં
 તમારી દ્રષ્ટિએ પડતાં છતાં, તિર્થ યાત્રાઓના બહાને હબરો
 વિધવાઓ ગર્ભપાત કરતી જોવા છતાં એ નિયમોના બંધનથી
 ગુપચુપ જોવા કરો છો અફસોસ !

તમે લોકો ધર્મના નામે અધર્મ કરો છો. તમારી બુદ્ધિમાં બ્રમ
 થઈ ગયો છે. એકજ ધર્મશાસ્ત્ર હરકાલ અને હરસ્થાનને માટે ઉપ-
 યુક્ત ન હોય અને જે તેમ હોય તો આટલા બધા ધર્મ ગ્રન્થો

(૨૬)

એકઠા કેમ થાય ક્લીયુગમાં સર્વ યુગના ગ્રન્થો એક થઇ ગયા છે અને તમે એ બધાને માની બેઠા છો. માટે હવે ચેતો અને સમય સમજી ચાલો હમણાજ તમે સાંભળ્યું હશે બંગાલમાં પહેરામણીની કુપ્રથાના ભોગે વીરાંગના સ્નેહલતા પોતાના પ્રાણની આહુતી આપી હતી અને પાછળ એ આગ ધણે ઠેકાણે સળગી હતી. તેમ ગુજરાતમાં પણ વિધવાઓ પર અત્યાચાર કન્યા વિક્રય, બાળલગ્ન અને વૃદ્ધ લગ્નોના જૂઠ્ઠામથી ક્યાંક એ આગ ન લાગે એ સંભાળજો !

(૧૦)

શ્યામકાન્તને તરતા ન આવડતું હોઇ તે જળમાં પડતાંજ બેઠા પ્રવાહ સાથે ધસડાવા લાગ્યો. પ્રાણ પણ કેવી પ્રિય ચીજ છે કે તેના પર કંટાળો આવતાં તેનો ત્યાગ કરતી વખતે એ પાછાં મેળવવા વલખાં મારવા પડે છે, શ્યામકાન્ત એ પ્રમાણે પ્રાણ બચાવા હવે તરફડીયા મારવા લાગ્યો પણ લાચાર એવામાં થોડે દૂર જતાં કેટલાક માછીઓ નદીમાં ત્રાપો નાખી જતા હતા. દુરથી મનુષ્ય જેવી ચીજ જેવામાં આવી પાસે આવવા દઇ વાંસ લંબાવ્યો પણ શ્યામકાન્ત પકડી શકાયો નહિ, માછીઓ બીજી પણ અનેક મહેનત કરી પણ જોરથી બેઠેલી જળધાર આગળ ત્હેનું કંઈ આશ્ચું નહિ આખરે તેના કિસ્મતમાં મરવાનુંજ લખ્યું હશે એમ ધારી તેઓએ આજ્ઞા છોડી. હવે શ્યામકાન્ત આગળ ધસડાયો વળી થોડે દૂર જતાં એક અમેરિકન યુવક અને યુવતી નદિમાં વિહારાર્થે લોચ મૂકીને ફરતાં હતાં યુવતીએ દુરબીન લઇને કુદરતના દેખાવોને નિહાળતી હતી એવામાં દુરથી તેણે શ્યામકાન્તને તણાઇ આવતો જોયો તુર્તજ 'નેટીવ' કરીને ધ્રુમ મારી ઉઠી, એટલુંજ નહિ પ્રિયને એ નેટિવને બચાવી લેવાની હસ્તે મુખે આજ્ઞા કરી એ આજ્ઞા સાંભળતાંજ

યુવક આનુષાંગીનો વિચાર ન કરતાં પ્રયત્ન નદીમાં કુદી પડ્યો. જળધારા એટલી તો જોશમાં વહેતી હતી કે તે એક હાથ આગળ વધતો તો પાણીનું પુર અને મોજાં ચાર હાથ પાછળ ધકેલતા, છતાં એ વિદેશી યુવક જીવનને મુઠ્ઠીમાં લઇ મરણના સ્હામે ખુલ્લું મિજબાનું ખેલતો હતો આખરે સ્થાનકાન્ત પાસે આવી પહોંચ્યો. યુવકે દુરથી પકડ્યો અને બચાવી લોચમાં લઇ લીધો. ઉપર આવતાં યુવતિએ એ વીર યુવકને હૃદયસરસો ચાંપ્યો. લોચ ચાલુ થઇ ગઇ.

x   x   x   x

આજે શરદ પુર્ણિમાં છે રાત્રીના આઠ વાગી ગયા છે. ગંગાના હૃદયપર એક ન્હાની લોચમાં બે હિન્દુ પ્રોફેસર, એક અમેરિકન બાતુ અને હિન્દુ રમણીઓ વિહાર કરી રહ્યા છે. લોચમાં હારમોનિયમ વાગી રહ્યું છે તેનાપર એક હિન્દુ બાતુ કોકિલ કંઠે ગાઇ રહી છે.

“ હમસીની ખુરી ન હોગી તકદીર કીસીકી, દેખી ન મુની એસીથી તકદીર કીસીકી ” મીટીમેં મિલાતા હે હમે આનકે કોઇ, બનતી હે ઇસી ખાકસે અકસીર કીસીકી, જલતી હે ચિતાઓ મેં મહાં દેવીઆં જીન્દા, હમ આગમે ધુકતે હેં ખતા. ચોર કીસીકી દાખીલ હે કબી હલકે ગુલામી મેં કીસીકે, પહને હેં પાંવમેં જંગીર કીસીકી એ ચાર મરો બહરે ખુદા અખતો બચાલો, દેખો તોં જો ચલ સકતી હે તદખીર કીસીકી. આજ વખતે સરોજની જાગી ઉઠી હતી અને ઉપરોક્ત અવાજ સાંભળતાં ચોંકી ઉઠી અરે! અતિ કોઇ પરિચિત અવાજ જણાય છે આ બોલનાર વ્યક્તિને મેં ક્યાંક જોયું છે અને આ વખતે હું તેને જોતાં જોળખી લાઇશ પણ હવે જોઇને શું કરીશ ?

સરોજની મનને આ પ્રશ્ન પુછી પાછી વિચારમાં પડી અને હમ-
ણાંજ વીતી ગયેલા સ્વપ્નને યાદ કરવા લાગી આખરે ઉભી થઇ
પાણીની લગોલગવાળા ધાંટના ઉંચા ભુરજ પર રહી કહેવા લાગી:-
હું અંચળ મન ! સ્થિર થા જે જીવન સુખની આશાએ તું જીવીત
રહેવા ઇચ્છે છે તે સુખ વિધાતા તારા ભાગ્યમાં લખવાનું લુલ્હી
ગઇ છે. આ સંસારમાં જે સુખ તારા માટે નથી તેના માટે તું
આમ વ્યાકુળ કાં થાય છે ? નાથ ! આપ મારી પરીક્ષા લઇ રહ્યા
છો કે કોઇ પુર્વ જન્મના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત આપો છો ? પ્રભુ ! ક્યા
અપરાધની આ સખત સજા છે, એતો મને બતાવો લગ્નના પછી
થોડાજ દિવસે પતિએ મને ત્યાગી સમજાવ્યા છતાં માન્યા નહિ અને
મનનું માન્યું ક્યું પવિત્ર પ્રેમમાં દોષ જોઈ જે પ્રેમપૂર્ણ સુંદર હૃદય
ને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરી દીધાં. મને હતભાગિનીને કૃતવ્ય પથથી વિચ-
લિત જાણી, પિતા અને ભાઇએ પણ ત્યાગી ગુરુપુત્રે બચાવેલા
સતિત્વને છુટવા માટે બાકી ન રાખી. ધર્મના નેતા કહે છે કે,
હું પાપીને માટે હિન્દુ ધર્મમાં સ્થાન નથી. સરોજની, હવે તું ક્યાં
સુધી અને કેતા માટે આશ્રયની ભિખારણી થઈ આ વ્યર્થ નારી
જન્મને રાખવા માગે છે ? હા, જેમ હિન્દુઓના અત્યાચારથી અં-
ત્યજ્ઞ જાતિઓના માટે બ્યારે મંદિરોના દર્વાજા બંધ છે ત્યારે મ-
રજીદ અને મિશનના વિશાળ ક્ષાત્રકો તહેતું સ્વાગત કરવા ખુલાં છે;
તેમજ બ્યારે હિન્દુ વિધવાઓના હૃદયવેધક કળેટા જોતાં છતાં, સમા-
જને ભરમ કરી દેવાવાળી હાયો સાંભળવા છતાં તહેને પદ્ધતિ
કરતા, ઠોકરો મારતા અને ધરથી બહાર કહાડવાને તૈયાર છે ત્યારે
વેસ્તાઓ પોતાના મંદિરમાં શેવા તૈયાર છે. ઓ સરોજની પ્રસિદ્ધ

(૨૬)

વ્યાપારીની વધુ, સ્થામકાન્તની વિધવા, રતિલાલની ભાભી અને શ્રીમત દિનમણીશંકરની પુત્રી, બતાવ તું મિશન અને વેસ્વાઓના દુકાડા ખાધને જીવવા ચલાય છે? ઉત્તર “ નહી ” તો બસ હવે મનુષ્યના પાસેથી નવીન આશ્રયની પ્રાર્થના છોડી મંગલમય પરમાત્માના આશ્રયને માટે પ્રાર્થના કર. હે દયામય ! મને આ કંઠાર પરિ-ક્ષામાંથી પાર કરી તમારા દયાળુ ચરણમાં વાસ આપો—” માતેશ્વરી ગગે તારા ચરણમાં સ્થાન આપ.” કહી ઘાટના યુર્જપરથી કુદી પડી ધમ્મથી અવાજ થયો, છાંટાથી ઘાટનાં પગથીયાં ભીંજાયાં અને પાછી શાન્તિ છવાઇ ગઈ.

(૧૧)

એટલામાં લોચ પાસે આવી પહોંચી અંદરની હિન્દુ બાતુ ગાયન પુરું કરી તૂટક પાસે ઉભી ઉભી ત્હેણે આ દેખાવ જોયો. જેતાં અકળાઇ ગઇ, અને ચક્કર આવતા તેપણુ જળમાં પડી અંદર ખેઠેલા જેમાંના એક પ્રેક્ષિતર કે સ્ત્રીઓના રક્ષણને માટે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા રાખતા નહોતા તે પોતાનાં કિમતી કપડાંની પરવા ન કરતાં કુદી પડ્યા પણ આ શું અરે એક જ્યોત્સનાને બદલે બે બન્નેને લોચપર લીધી. થોડીવારે જ્યોત્સના તો સુધીમાં આવી પણ સાથે ની ખીજ સ્ત્રીને હૃદયપર ચોટ લાગેલી હોઇ ત્હેને શુધિમાં આવતાં વાર લાગી જ્યોત્સના શુધિમાં આવી પાસે પડેલી સ્ત્રીને જેતાં ચમકી ! આ બાધને મેં ક્યાંક જોઈ છે એમ ધારી ત્હેનું શરીર તપાસ્યું અને ત્હેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો એને જેતાં એક ચીસ મારી પડી ગઈ તે એ સ્ત્રીની કલાઇપર “જ્યોત્સના” આલ્યાવસ્થામાં ધુંદળાથી ઢાંચ્યું હતું અને જ્યોત્સનાના હાથ પર સરોજની હતું. હાથ ! બાલ્યસખી સરોજની ત્હારી આ દશા ? કહી જ્યોત્સના

છાતી ફાટ રડી એટલામાં સરોજની શુધિમાં આવી. જ્યોત્સના કે જે પોતાના પતિ ગિરિજનાથના સાથેજ આવી હતી. તેણે પાસે આવ્યા જ્યોત્સનાએ સંખીનું મસ્તક ખોળામાં લીધું સરોજનીએ રડી રડીને આપવીતી કહી અને પૂરી થતાં તેનાં પંચતવના પીંજરામાંથી પ્રાણ પંખેર પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં સૌ કિનારે આવ્યા. આ બનાવ સાથે બેઠેલી અમેરિકન કુમારી મિસ ફ્લોરા જોઈ રહી હતી સરોજનીની કથા પૂર્ણ થઈ રહી તેવું તેણે પોતાની પાસે ગભરાયલા, અકળાયલા બેઠેલા પ્રેક્ષક સહાયે જોયું પ્રેક્ષકરૂં મ્હોડું પડી ગયું તેવીજ મિ. ફ્લોરા બોલી. મી, સ્વામકાન્ત આ ઘટના તમારી સાથે મળતીજ છે. પ્રેક્ષક રડતાં રડતાં બોલ્યા, “ મ્હને કામા કરો તેને. કમલામી પતિ હું છું ” મિ. ફ્લોરા, શું તમારા હિન્દુઓમાં સ્ત્રીઓ પુનલગ્ન કરી શકતી નથી એટલામાં જ્યોત્સના વચ્ચેજ બોલી ઉઠી, “ ના ના કદી નહિ. ” સ્વામકાન્તનું નામ સાંભળતાં સરોજનીના શરીરમાં જાણે પાછો પ્રાણ આવવા લાગ્યો. હૃદય જેરથી ઉછળવા લાગ્યું અને હાથ ઉંચા કર્યા સ્વામકાન્ત પાસે આવ્યો સરોજનીએ પુનઃ આંખ બોલી જોયું અને પછી મીઝી તે સદાને માટે. શું પતિ બીજી પત્ની કરવા સ્વતંત્ર અને પતિ નહિ ? ” ફ્લોરાએ વચ્ચે પૂછ્યું જ્યોત્સનાએ જવાબ આપ્યો નહિ. મ્હને માફ કરજો બહેન, મહારી સખીના સાથે મી. સ્વામકાન્ત અમેરિકા આવ્યા મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરી મહારા પ્રેમ મેળવ્યો અને મ્હને અહીં લાવ્યા હું આવતી કાલેજ તેની સાથે લગ્ન કરવાની હતી, પણ આ અમાચાર જોઈ મ્હાફે હૃદય બેદાર્દ્ર બન્યું છે અને એક અમેરિકન બાળા આવવા શુવન કરતાં મર્ણ સૌ દર-

જન્મે પસંદ કરે મહેને સ્થામકાન્ત પર પ્રેમ છે એથી હું ખીજું લગ્ન નહિ કરું પણ જન્મભર અવિવાહિત રહી ભારતની વીધવાઓને સુધારવાનો અને મરનારના અધુરા કાર્યને પૂર્ણ કરવાને કાશીમાં જ રહીશ. આમ કહી સૌ કિનારે ઉતરી સરૌજનીના શયને સ્મશાનમાં લાગ્યા.

આ તરફ રતિલાલ રાજકોટ આવ્યો. સરૌજનીને ને જોતાં અકળાયો, છેલ્લે વાત પર વાત લાવીને સમાચાર પૂછ્યાં તો જવાબ મળ્યો કે તે તો હાલ કાશીમાં રહે છે. એ દિવસ રહી તુર્ત કાશી રવાના થયો કાશીમાં પાધરો મંદિરમાં આવ્યો તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે તેતો આજ પાંચ દિવસ પહેલાં અર્ધ રાત્રે નહાસી ગઈ છે રતિલાલે આખો દિવસ તપાસ કરી ખીજે દિવસે રાજકોટ તાર આવ્યો કે 'અત્રે સરૌજની નથી ! ત્રીજે દિવસે દિનમણીશંકર દોડતા આવ્યા સૌએ પાછી તપાસ કરવા માંડી પણ નિરાશા. આખરે કોઇએ સમાચાર આપ્યા કે હમણાં નદીમાંથી એક બાઇની લાશ નીકળી છે સૌ દોડતા ત્યાં પહોંચ્યાં.

(૧૨)

હજી રાત્રિ કંઈ બાકી છે, મણીકણીકિના ઘાટ ઉપર અત્યારથી સ્નાન કરવા વાળાની ભીડ જમી રહી છે. આમ ઘાટનો ડોમ, કાળી કામળા એાદી, માથામાં લાલ ટીલું કરી, લાંબી લઠ લઠ કાળની માફક કર વસુલ કરી રહ્યા છે એક વિધવા પોતાના હૃદયખંડ મૃત પુત્રને ખોળામાં લઇ રહન કરી રહી છે. આમ કેટલાક આદમીઓ મહાન્તનો ચેલો રાત્રે શંકને ત્યાં પકડાવાથી નાસવાં મર્જી પામેલો જહેને બાળવા આવેલા છે જેમ જેમ દિનમણી અને રતિલાલ ઘાટની નજીક આવી રહ્યા છે તેમ હૃદય કંપી રહ્યાં છે. રતિલાલના હૃદયમાં તો સ્મશાનનો હાહાકાર જોઇને વિપાદનું વાદળ ધ્રુવાઈ રહ્યું છે. એટલા-

માં દુરથી એક સ્ત્રીના કરણા જનક સ્વર સંભળાઇ રહ્યા છે. તે જુઓ છે કે એક સ્ત્રી કમરની નીચે સુધી લાંબા લાંબા વિખરાયેલા કેશો હાથમાં અગ્નિ લઇ છાતી ફાટ રહ્યા કરી રહી છે તેની સાથ-વાળા લોકો આ સ્ત્રી જરા અગ્નિ મુકે કે તુર્તજ ચિતા બડકાવી દેવાની રાહ જોઇ રહ્યા છે. પણ તે સ્ત્રી ચીસ પાડતી અને હૃદય ભેદક કરણા જનક સપ્તેમાં પાગલના માફક બકી રહી છે-^૧ ઓ કેળ-વાયલા ભારતવાસીઓ, બાળલગ્નના હિમાયતીઓ અને વિધવા વિવાહના વિરોધીઓ, હ્યો હૃદય કંડાં કરો. એ સરોજનીના બન્ધુ, એ ધનાઢ્ય દિનમણી, ધિક્કાર છે ત્હમારી સંપત્તિ, જુઓ ત્હમારી ખૂદેન, ત્હ-મારી પુત્રી વેશ્યાના ટુકડા ખાઇ ગ્રાણુ ત્યાગ કરે છે. વેશ્યાના ઘરતું અન્ન સરોજનીના શરીરને અપવિત્ર કરી રહ્યું છે. હ્યો એ અપવિ-ત્રતાતું પ્રાયશ્ચિત્ત હવે અગ્નિ કરાવે છે. પ્યારી સરોજની ઉઠ ઉભીથા તું વિધવા નથી, જો સ્થામકાન્ત તો હજુ હયાત છે બહેન એકવાર તો મ્હને જ્યોત્સના કહે. સરોજની મને એકલી ન છોડ, સાથે લે.

રતિલાલના ખીસ્સામાં સુસાદરીને માટે રૂપિયા અને એક ભરેલી ખીસ્તોલ હતી. સ્વાભાવિક તેનું ધ્યાન એ કરણા જનક રહેને એન્ચું જેમ પતંગીયું હર્ષપૂર્વક દીપક શિખાના સાથે રાખ થઇ જાય છે, તેમજ રતિલાલ દોડી સરોજનીની ચિતાપર જઇ પડ્યો. ખિસ્તોલની ગોળાએ ત્હેના હૃદયને વીંધી ત્હેના આત્માને સરોજનીના આત્મા સાથે મીલાવી દીધો. અને બડકતી ચીતાએ જે પ્રથમ શરી-રને રાખ કરી એક કરી દીધાં.

ગઇ કાલે એક વિધવાના આપઘાતથી કાશીપુરીમાં મ્હેટો કાલાહલ મચી રહ્યો છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં એજ વાત ચર્ચાય છે.

વળી આજ વિધવાઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે એક મહોટી જાહેર સભા મળનાર છે.

રહાજના આર વાગવા આવ્યા સભા ખુલા મેદાનમાં હતી. લોકોની ભીડ જામવા લાગી થોડોવારમાં તક્ષપુર જગ્યા રહી નહી. છેલ્લે સરોજનીના પિતા દિનમણી, પ્રેફેસર ગિરજનાથ, જ્યોત્સના અમેરિકન કુમારી મિસિસ ફ્લોરા હાજર થયાં. આજની સભાનું પ્રમુખસ્થાન લાલા હંસરાજજીને આપવામાં આવ્યું. પ્રમુખે વિધવાઓની દશા, અને આપણી દરજ્જા એ વિષયપર જુસ્સાદાર ભાષણ આપ્યું અને જણાવ્યું આજ પવિત્ર ભૂમી પર એક મહાન વિધવાશ્રમ ખોલવાની જરૂર છે, અને જેમાં રહેલી વિધવાઓને પોતાની મરજીનુસાર યોગ્ય છુટ આપવી કે જેઓ તેમાં કામ શીખી અભ્યાસ કરીને પુનઃ સગન કરવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તો તેને પુનઃસગન કરવા દેવાં અને જેઓ સદા વિધવાવસ્થામાં રહી આશ્રમની અને દેશની સેવા કરવા વૃત્તિ હોય તેને સહાય આપવી ગમે તે કામની, ગમે તેવી પતિત વિધવા હોય તેને ખુશીથી દાખલ કરવી અને તે માટે એક ગંજાવર રકમની જરૂર છે. તુર્તજ મી. દિનમણીશંકરે કાશીમાં બંધાવેલ પોતાનું વિશાળ મંદીર અને તેની તમામ જગ્યા શ્રી સરોજની વિધવાશ્રમના માટે અર્પણ કર્યું અને સાથે જ લાખની રકમ આપી. મિ. ફ્લોરાએ ઉભા થઈ હિન્દુ વિધવાના પર થતા અત્યાચારનું શુદ્ધ હિન્દી ભાષામાં જુસ્સાદાર ભાષણ કર્યું અને પોતે અહીં શામાટે આવી હતી અને હવે શું કરવું તે જાહેર કર્યું. મિ. ફ્લોરાની હિન્દુ વિધવા પ્રત્યે લાગણી જોઈ સાંભળનારાના હૃદયો ભરાઈ આવ્યાં. અને આજ સંસ્થામાં જીવનપર્યંત કુમારી રહીને અમેરિકામાં

આલત્તી બુકરટી. વોરિંગટનની શાળામાં અપાતી કન્યા કેળવણીની
 દબથી કામ કરવાની છે. વિધવાઓને હિન્દના ન્હાના ન્હાના કુન્નર
 ઉદ્યોગો જેવા કે સાબુ, શીવણ, બરત અને વણતર વિગેરેની તાલીમ
 આપવાની છે. દેશના વણાટ કામનો અને રેંટીઆનો પુનરુદ્ધાર કરવા
 ની છે, અને ઉપરાંત તે અમેરિકામાં લાખો રૂપિયાની માલિક છે.
 વિ. બાબતો સાંભળી શોકના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ એવામાં ત્યાં
 એક ગરિબ વિધવા સ્ત્રી આવી પહોંચી અને તેમણે પોતાની પાસેના
 પોટકામાંથી એક હાથની વણેલી શુદ્ધ સ્વદેશી સાડી આ ૫૦માં
 અર્પણ કરી પ્રમુખે સાહેબે અને પ્રબંધે હર્ષનાદ સાથે સ્વીકારી
 સાડીનાં છેડે સુતરના બરત કામથી 'સરોજની' એવું લખ્યું હતું
 મિ. હોરાએ વાંચ્યું. પૂછતાં જણાવ્યું સરોજની નવરાશના ટાકમે
 પોતાની હવેલીમાં આવી સાડીઓ હાથે વણીને ગરિબ વિધવાઓને
 ભેટ આપ્યા કરતી પ્રમુખે આ સાડી સભા સમક્ષ મુકી અને ત્હેના
 જે નાણાં ઉપજે તે આ ૫૦માં જશે એવું પોકાર્યું આખરે મિ.
 હોરાએ તે સાડી રૂપિયા સોળ લાખમાં ખરિદી શોકોએ પાછો જો-
 રથી હર્ષનાદ કર્યો. સભાવિસર્જન થવાની તૈયારીમાં હતી એવામાં
 સ્થાનકાન્ત ગિરમનાથ અને જ્યોત્સના જીવનપર્યંત નિસ્વાર્થભાવે આ
 આશ્રમમાં મિ. હોરાની સાથે કામ કરશે એવું જાહેર કર્યું અને
 સરોજનીએ ધારેલી ધારણા ત્હેના મર્ણ્યાદ પૂર્ણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા
 લેવાણી સભા વિસર્જન થયા પછી મિ. હોરા હાથમાં સાડી લઈ
 જ્યાં ગાડીમાં બેસવા જતી હતી ત્યાં હજારો શોકો પોકારી કહ્યા કે,
 “આનું નામ ભારતની સોળ લાખની સાડી.”

સ્વદેશી આન્દોલન.

યોગ્ય સમય પહેલાં ભારતવર્ષમાં લક્ષ્મીની રેલમહેલ હતી. ભારતવાસીઓ પૈસે ટકે અને ધન ધાન્યે પરિપૂર્ણ હતા. લક્ષ્મી મરતકે કમણે લાઝ ઘેર ઘેર પ્રસ્તી, કરોડો રૂપિયાનો માલ વિદેશોમાં મોકલી એ અટલક સંપાત ભારતવર્ષમાં તણાઈ આવતી, પણ સમય પરિવર્તનશીલને હમમેશાં સ્થિતિ એક સરખી રહેતી નથી. ઉદ્ય અને અસ્ત એ નિયમાનુસાર ભારતવર્ષને માટે એ કાળ લાગ્યો સમય ટક્યો નહિ. અને છેલ્લે દશા એટલે સુધી પહોંચી કે એક સોય કે ટાંકણી જેવાં ચીજના માટે પણ ભારતવાસીઓને અન્ય દેશોના મુખ સ્તંભે જોઈને ખેંચી રહેવું પડે છે. જ્યારે આવો સમય આવ્યો ત્યારે દેશવાસીઓની વૃત્તિઓમાં પણ તેની અસર અર્ધ કરણ કે:- 'વિનાશકાળે વિપરિત બુદ્ધિ.' ધરના છોકરાં થઈ માટે અને ઉપાધિયાને આટો એ પ્રમાણે દેશવાસીઓ ગાઢ નિદ્રા અને પ્રમાદમાં પડ્યા, લક્ષ્મી ગઈ. અને ગરબી રહી. આ સમય પણ હવે ધીમે ધીમે પહોંચવા લાગ્યો છે. સ્વદેશી આન્દોલનની ઉપાની લાલી ભારતવાસીઓના હૃદય કમાડની શાટમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવવા પામી છે, ખાલી જેવી હલકી ચીજો કે માત્ર મજૂર વર્ગજ વાપરતો તે મહાન ભારત ઉદ્ધરક વીર ગાંધીના આદેશથી પવિત્ર મનાઈ અને ઉચ્ચ વર્ગ વાપરી સ્વદેશી ચીજની કદર કરવા લાગ્યો છે, અને આવું મહાન આન્દોલન ફેલાવનાર વીર મહાત્મા કરોડો વાર પ્રણામ હો. તુજ અરજીમાં પણ બંધુઓ ! આન્દોલન આદેશથી અટકાવી દેતાં નથી, એવા કોટી મહાત્માઓની આ ગાઢ નિદ્રામાં પડેલા ભારતને જરૂર છે. દેશના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પ્રેમભાથી સ્વદેશી આન્દોલન પ્રકટી નીકળવાની જરૂર છે

ૐ શાન્તિ.

બહેર ખખર.

ધી રોયલ પરફ્યુમરી સોપ મેન્યુફેક્ચરીંગ કું.

કચ્છ કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતની બંદર એકી અવાજે
વખણાવેલા નહાવાના માટે અતિ ઉત્તમ ખુશખોદાર
સાબુ બનાવવાનું કરખાનું.

આ દારખાનામાં બનતા સાબુના વૈખણ અને અમારા મુખે
કરવા માગતા નથી પણ અમારા માનવંતા આદરેને માત્ર એકજ
વખત મુલાકાત લેવાની વિનંતી કરીએ છીએ કે જેથી ખાત્રી થાય.
આ કું ને રાજ રજવાડા પ્રદર્શનો કે શ્રીમંતો પાસેથી ચાંદ, સર્ટિ-
ફિકેટ મળ્યાં નથી. પણ દેશવાસીઓ તરફથી જે સહાનુભૂતિ મળી છે
તેટલેથી પૂર્ણ સંતોષ છે અને હજુ પણ મળે જશે એવી આશા છે.

જયાપ્રમ્ત માલ ખરીદનારને ધણાજ કીશયત ભાવથી આપીશું.
ખદાર મામના માટે ચાલાક અને આળસદાર એજેન્ટો બોધએ છીએ.
રોયલ ગોલ્ડના તમામ ડીઝાઇનના બટનો, બગડીઓ, અને સ્વદેશી
સુંદર ટોપીઓ વ્યાપારીને ધણાજ કિશયત ભાવથી મોકલવામાં આવે
છે એક વખત જંગમી ખાત્રી કરો.

માથુકલાલ રેલીયા એન્ડ કું.

ઠ. કાઠુપુર ટંકશાળ સામે—અમદાવાદ.

